

19. Yüzyıl Sömürgecilik Faaliyetlerinde İngiltere'nin Rolü: Afrika Kıtası Örneği

The Role of England in 19th Century Colonialism Activities: The Case of the Continent of Africa

Cihan DABAN

Mersin Üniversitesi,
İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi,
Uluslararası İlişkiler Bölümü,
Uluslararası Siyaset Ana Bilim Dalı,
Mersin, Türkiye

Geliş Tarihi/Received 26.10.2024
Kabul Tarihi/Accepted 25.12.2024
Yayın Tarihi/Publication Date 30.12.2024

Corresponding Author/Sorumlu Yazar:
Cihan DABAN

E-mail: dabancihan@gmail.com

Cite this article:

Daban, C. (2024). The Role of England in 19th Century Colonialism Activities: The Case of the Continent of Africa. *Journal of International Relations Studies*, 4(2), 92-107.

Content of this journal is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License.

öz

Bu çalışma, küresel siyasetin gündemini meşgul eden ve temel sorunlardan biri haline gelen Afrika kıtasındaki sömürgecilik faaliyetlerini konu almaktadır. Doğuşu milattan öncesine dayanan; ancak etkisi bugünlere kadar devam eden sömürgeciliğin hangi aktörler tarafından nasıl ve ne şekilde Afrika kıtasında yayıldığını irdelemektedir. Afrika sömürgeciliği üzerine yazılmış çok sayıda çalışma mevcuttur. Bu çalışma daha çok İngiltere'nin Afrika'da izlediği ve uyguladığı sömürgecilik faaliyetlerine ve siyasetine odaklanmaktadır. Her ne kadar 19. yüzyıla odaklanılsa da bu yüzyılın tarihsel arka planına da değinilmektedir. Ayrıca, 19. yüzyıl İngiliz yayılcılığında önemli bir rol oynayan kâşifleri analiz etmeyi de amaçlamıştır. Analiz yöntemi olarak yorumlayıcı bir değerlendirme kullanılmıştır. Bu çalışma özünde İngiltere'nin Afrika'ya nasıl dahil olduğunu, imtiyazlı şirketler ile kontrollü ve dolaylı yönetim sistemi aracılığıyla nasıl etkili bir güç haline geldiğini göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: Sömürgecilik, İngiltere, Afrika, İmtiyazlı Şirketler ve Denetimli-Dolaylı Yönetim Sistemi

ABSTRACT

This study focuses on the colonial activities on the African continent, which have become one of the main problems to busying the agenda of global politics. It analyses how and by which actors colonialism, the birth of which dates back to before Christ but whose impact continues to this day, has spread on the African continent. There are many studies on African colonialism. This study focuses more on the colonial activities and policies that Britain pursued and implemented in Africa. Although the focus is on the 19th century, the historical background of this century is also touched upon. It also aimed to analyse the explorers who played an important role in 19th-century British expansionism. An interpretative evaluation has been used as the method of analysis. In essence, this study shows how Britain became involved in Africa and became an influential power through concessionary companies and a system of controlled and indirect rule.

Keywords: Colonialism, England, Africa, Privatized Companies and Controlled-Indirect Management System

Giriş

Kolonyalizm kavramı Türkçe literatüre 'sömürgecilik' olarak geçmiştir. Ancak sömürgecilik kavramı, kolonyalizme göre daha geniş bir anlam ifade etmektedir. Kavramsal açıdan kolonyalizm; kolonyalist güçlerin kendi sınırları dışında bulunan toprakları ele geçirme ve o topraklarda egemenlik tesis etme anlamına gelmektedir. Tesis edilen egemenlik doğrultusunda o topraklara halk topluluklarından oluşan ve adına koloni denilen bu toplulukları bölgeye yerleştirmek ve o bölgede hüküm sürmek anlamlarını da karşılamaktadır (Loomba, 1998, s. 19).

Sömürgecilik; sömürgeci güçlerin egemenliklerini tesis ettikleri bölgelerde o bölge halklarının sosyokültürel değerlerinden eko-politik sistemlerine, coğrafi zenginliklerinden yerel ve dini inançlarına kadar müdahale etme bunları yönetme biçimidir. Bölgenin hem coğrafi yapısının değişmesine hem de toplumsal hayatın dönüşmesine önyak olunmasıdır (Başkaya, 2010: 9). Kısacası sömürgecilik; sömürge altında yaşayan halkların dinsel ve dilsel açılardan asimile edilerek öz değerlerinden arındırılması, aynı sınırlarda birlikte yaşayan halkların bölünmesi, ayrı sınırlarda olması gereken halkların sömürgecilik faaliyetleri kapsamında bir arada tutulması sürecidir (Mazrui, 1993, s. 11-13).

Sömürgeciliğin etkin olduğu bölgelerden biri de Afrika coğrafyası olmuştur. Sömürgecilik faaliyetleri kapsamında sömürge bölgelerindeki iktisadi kaynaklar maksimum düzeyde sömürgecilerin egemenliğinde denetim altına alınmıştır. Söz konusu bu denetimler sömürgeci güçlerin izledikleri ve uyguladıkları politik faaliyetlere göre değişmiştir. Portekiz, Fransa ve Belçika çok katı bir sömürü politikası yürütürken İngiltere ise bu sömürgeci güçlere kıyasla daha ılımlı bir sömürü politikası yürütmüştür. Sömürgecilik faaliyetleri 19. yüzyılın sonlarında en zirve noktasına ulaşmıştır. Bu yüzyılın sonlarında neredeyse Avrupa'daki tüm sömürgeci güçler, Afrika'nın çeşitli bölgelerinde egemenliklerini inşa etmiş ve bayraklarını dalgalandırmayı başarmışlardır (Rodney, 2013, s. 226).

Bazı sömürgeci güçler kısa vadeli planlar yaparak hüküm sürdüğü toprakların zengin ham madde kaynaklarını alarak kendi ülkelerine götürmüşlerdir. Bazıları ise uzun vadeli planlar doğrultusunda elde ettikleri ham madde kaynaklarının gelirlerinden bir kısmını hem sömürge coğrafyalarına hem de toplumlarına ayırarak yatırımlarda bulunmuşlardır. Bu yatırımların hedefinde ise bölgenin siyasi yönetimini ele geçirme politikası etkili olmuştur. Başka bir ifadeyle işgal etmekten ziyade yönetme politikası ön planda tutulmuştur (Gilbert-Reynolds, 2016, s. 477).

Sömürgeci güçlerin Afrika kıtası üzerindeki nihai hedefleri, her ne kadar ekonomik sömürü, siyasi veya kültürel üstünlük sergileme isteğini içerse de sömürgeci güçler genellikle bu amaçlarını gizlemek için, sömürgeciliği yardımseverlik bağlamında meşrulaştırmayı amaçlamışlardır. 'Beyaz adamın yükü'¹ anlamındaki İngiliz nosyonu ya da 'medeniyet misyonu'² anlamındaki Fransız konsepti, aslında sömürge bölgelerinde yaşayan halklara 'geri kalmışlık' seviyelerini Batı kültürünü ve teknolojisini uygulatarak değiştirmeyi hedefledikleri iddia edilebilir. Bu hedefin İngiltere tarafından iyi bir şekilde işlediğinden bahsedilebilir (Gilbert-Reynolds, 2016, s. 478).

Sömürgecilik faaliyetleri süresince İngiltere³'nin uyguladığı en iyi sistem hem 'imtiyazlı şirketler' aracılığıyla hem de 'denetimli-dolaylı yönetim' sistemiyle sömürge bölgelerindeki egemenliğini uzun süre koruyabilmiştir. Bilhassa 19. yüzyıl çağında 'üzerinde güneş batmayan imparatorluk' haline gelen İngiltere, ılımlı sömürü politikaları doğrultusunda Afrika kıtasında uzun süreli kalmayı başarmıştır. Tüm bu bilgiler ışığında çalışma, ağırlıklı olarak 19. yüzyıl Afrika'sında İngiltere'nin sömürgecilik faaliyetlerinin nasıl bir etki oluşturduğunu ve kıtada ne gibi eylemlerde bulunarak yayıldığını aktarmaktadır. Bu açıdan genel olarak Afrika'da sömürgecilik faaliyetlerinin nasıl başladığına kısaca değinilmiş, ardından da sömürgeci Avrupa devletleri arasında İngiltere'nin kıta üzerindeki sömürgecilik faaliyetlerine odaklanılmıştır. Bu doğrultuda İngiltere'nin sömürgelelerdeki yönetim yapısı ve yönetim sistemindeki politikalarından da bahsedilmiştir. Çalışmanın amacı ise İngiltere'nin Afrika'daki hedeflerini gerçekleştirmek için diğer sömürgeci Avrupa devletlerinden farklı olarak nasıl bir siyaset uyguladığını ve buna bağlı olarak nasıl farklı bir sömürge ve yayılma stratejisini izlediğini ortaya koymaktır.

Sömürgecilik Üzerine Kısa Bir Anlatım

Sömürgecilik denilen olgunun tarihsel yolculuğu milattan öncesine kadar etkin bir şekilde gidebilmektedir. Sömürgeciliğin etkili olduğu coğrafyalarda çok sayıda olumsuz durumlar meydana gelmiştir. Zira sömürgecilik faaliyetlerinden

¹ Easterly, 2000, s. 3.

² Petitjean, 2005, s. 3-4.

³ Bu çalışmada 'İngiltere' ismi 'Britanya İmparatorluğu' isminin yerine kullanılmıştır.

bahsedildiğinde, Afrika kıtası ile eşdeğer tutulur bir izlenim gözlenmektedir. Oysaki sömürgecilik Afrika kıtası ile eşdeğer tutulmadan önce dünyanın farklı bölgelerinde de etkisini gösteriyordu. Güneydoğu Asya bölgesi, Latin Amerika bölgesi gibi yerler sömürgecilikle anılan yerler olmuştur (Daban, 2017, s. 27-28).

Kavramsal açıdan sömürgecilik genellikle güçlü aktörlerin zayıf veya savunmasız toplumlar üzerinde baskı kurması, kendi değerlerini inşa etmesi ve o bölgeyi kendi sınırlarının bir parçası olarak görmeye çalışmasıdır. Her dönem için sömürgecilik etkili olmuştur. Milattan öncesinden 21. yüzyılın ilk çeyreğine kadar (yani bugün dahil olmak üzere) sömürgeciliğin etkisinden bahsetmek mümkündür. Gelineen noktada sömürgecilik kavramı kullanılmıyor olsa da sömürgeciliğin kılıf değiştirerek bir isim değişikliğine gidildiğinden bahsedilebilir. Sömürgecilik faaliyetleriyle ortaya çıkan sömürge, sömürgelerin ortaya çıkmasıyla oluşan koloniler, kolonilerin ortaya çıkmasıyla da kolonizasyon veya sömürgeleştirme denilen bir sömürü faaliyetinin ortaya çıktığı gözlemlenmiştir (Magdoff, 2005, s. 140-144).

Belli zaman diliminden sonra ise kendi uluslarını inşa etmek veya tekrar egemen birer güç olarak küresel dünyada yerini almak amacıyla kolonilerin veya sömürge halklarının bağımsızlık için dekolonizasyon süreçlerine başladığı da tarihi olaylardan görülmüştür (Sylvester ve Anthony, 2014, s. 13-18). Bilhassa Birinci ve İkinci Dünya Savaşları ile Soğuk Savaş'ın sona erdiği dönemler bu kapsamda zikredilebilir. Bu anlatımlar doğrultusunda sömürgecilik; güçlü bir devletin, güçsüz veya savunmaya muhtaç bir devletin üzerinde hâkimiyet kurarak o devletin siyasal kültürünü, sosyo-ekonomik yapılarını, kültürel değerlerini ve coğrafi sınırlarını ele geçirmesi sistemidir. Ali Mazrui'nin özetle ifade ettiği gibi sömürgecilik; *sömürülen toplumların dilsel ve sosyokültürel alanlarda asimile edilmeleri, öz değerlerinden arındırılmaları, aynı toprak parçası üzerinde bir arada yaşaması elzem toplumların bölünerek dağılması, ayrı toprak parçası üzerinde yaşaması elzem toplumların da sömürgecilerin realist politikaları doğrultusunda aynı topraklarda bir arada yaşamaya zorlanmaları sistemidir* (Mazrui, 1993, s. 11-13). Bu zorlanmaların yaşandığı toprak parçalarından biri de Afrika kıtası olmuştur.

Afrika'da Sömürgeciliğin Ortaya Çıkışı

Sömürgecilik denilen olgunun ilk etkisi genel kaniya göre milattan önce 9. yüzyılda Fenikeliler öncülüğünde kurulan Kartaca kolonisi ile başlamıştır. Bu süreç Roma İmparatorluğu ile devam ederek birçok coğrafi sınırların hudutlarında değişim ve dönüşümlerin yaşandığı bilinmektedir. Söz konusu dönemde ham madde kaynaklarından ziyade öncelikli amaç toprak genişletme politikası ve insan gücünden yararlanma stratejisi olmuştur (Daban, 2017, s. 27).

Kartaca kolonisi çok geçmeden bir imparatorluk gücüne dönüşmüştür. Bu güç Kartaca'yı bölgede Roma İmparatorluğu ile karşı karşıya getirmiştir. İki imparatorluk arasında yaşanan rekabet Akdeniz ticaretini de etkilemiştir. Bu ticaretin etkisi ise çok geçmeden bölgede bir savaşa dönüşmüştür. Milattan önce ikinci ve üçüncü yüzyıllarda iki imparatorluk arasında Pön Savaşları yaşanmıştır. Söz konusu savaşlarda Roma İmparatorluğu Kartaca'yı mağlup etmeyi başarabilmiştir. Bu galibiyet ile Roma İmparatorluğu bölgede egemen bir güç olarak ortaya çıkmıştır. Bölgeye farklı isimler veren Roma İmparatorluğu, daha çok 'Aprica' ve 'Ifrikia' isimlerini kullanmıştır. Bu isimler bugün Afrika kıtasının 'Afrika' isminin kaynağı haline gelmiştir. Bu dönem sömürgeciliğin ilk evresi olarak anılmaktadır (Ki-Zerbo, 1981, s. 2-5).

Bölgenin insanlık tarihi ve yaşamı açısından önemli bir değeri olması, bölgede farklı zamanlarda ve farklı egemen güçler arasında her daim bir çatışmaya veya savaşa neden olduğu görülmektedir. Milattan sonra 11. yüzyılda Haçlı Seferleri bu kapsamda zikredilebilmektedir. Daha açık bir ifadeyle bölge Haçlı Seferlerinin saldırılarına da maruz kalmıştır. Bu bağlamda bölge 18. yüzyıla kadar birçok aktörün sömürge alanı haline gelmiş ve sömürgeciliğin ikinci evresi olarak bilinen dönem gerçekleşmiştir. Bu süreçte birçok egemen aktörün daha doğrusu sömürgeci aktörlerin etkisi söz konusu olmuştur. Bu süreçten sonra ise sömürgeciliğin üçüncü evresi olarak dillendirilen dönem gerçekleşmiştir. Genel kaniya göre 18. yüzyıldan bugüne değin yaşanan zaman zarfı sömürgeciliğin (her ne kadar kılıf değiştirmiş ve sömürgecilik kavramı anılmıyor olsa da) üçüncü evresi olarak ifade edilmektedir. Milattan öncesinden bugüne değin gerçekleşen sömürgecilik faaliyetleri hem yapısal hem de oluşsal açılardan birbirlerinden farklı bir politik uygulamayla devam etmiş olsa da özünde aynı amaç ve hedefin olduğunu söylemek mümkündür. İlk iki evrede sömürgeciliğin etkisi doğrudan öngörülürken üçüncü evrede kuvvetle muhtemel ölçüde Avrupa'da gerçekleşen Sanayi Devrimi ile doğrudan sömürgecilik faaliyetlerinin yerini zamanla bilhassa İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra emperyalizm eylemlerinin aldığı bilinmektedir (Ferro, 2011, s. 45).

Emperyalizm ile sömürgeciler ve sömürüye uğrayanlar arasında ticari denge sömürgeciler lehinde işlemiştir. Ticari ve ekonomik sömürünün yanı sıra sömürge halklarını aşağılama, dışlama, köle gibi görme ile bölgede soykırım uygulama, ayrımcılık yapma, sosyokültürel ve eko-politik değerleri sömürüye maruz bırakmışlardır. Bu sömürü yarışından Afrika coğrafyası ve halkları da etkilenmiştir (Hazar, 2009, s. 61).

Avrupa güçlerinin Afrika coğrafyasıyla ilişkilerinde seyyahların, kâşiflerin, tacir ve misyonerlerin etkisi önemli olmuştur. Bu aktörleri de istilacılar izlemiştir (Magdoff, 2006: 78). Coğrafi Keşiflerin başladığı 1400'lü yıllar itibariyle Avrupalı güçlerin farklı bölgelerde egemen olmaya çalıştıkları, bu nedenle de seyyah ve kâşiflerin gözlemlerine önem verdikleri bilinmektedir. Bu gözlemler doğrultusunda sömürü düzeninin yayılarak genişlediği ve kısa sürede birçok sömürge bölgelerinin inşa edildiği gözlemlenmiştir. Kristof Kolomb başta olmak üzere tüm kâşifler, keşfettikleri bölgeleri keşif içgüdüleriyle kaleme almaları, seferlerden elde ettikleri maddi olanaklarla seyahatlerini uzun tutmaları ve seyahat boyunca gözlemlerini saklı tutarak kendi devletlerine aktarmaları da sömürgeciliği tetikleyen eylemlerden olmuştur. Zira tüm bu gözlemler Rönesans ile birlikte bilimsel bir değer kazanmış ve dünyayı tanımanın bilimsel bir aracı olarak kullanılmaya başlanmıştır (Luraghi, 2000, s. 217).

Bu eylemlerin yanı sıra kâşifleri harekete geçiren diğer önemli olgu ise din faktörüdür. Aslında din faktörü sadece kâşifleri değil, sömürgeci aktörleri de etkilemiştir. Sömürgecileri etkileyen din faktörü; esasında uzun yıllar boyunca en önemli sömürü politikası olmuştur. Sömürgeci güçler için zengin kaynaklara sahip Afrika kıtası, Batı değerlerinin ayrılmaz bir parçası olan Hristiyanlığın yerleşmesi ve yayılması anlamında önemli bir coğrafya olarak görülmüştür. Bu politik uygulamayla Afrika halklarının sosyokültürel ve eko-politik değerlerine kadar müdahale etmişlerdir. Geleneksel dansları, şarkıları, cinsel hayatları, giyim-kuşamları ve en önemlisi de topraklarına kadar egemenlik müdahalesi söz konusu olabilmıştır (Ataöv, 2010, s. 29).

Afrika coğrafyasına ve halklarına sömürü uygulaması ilk Portekiz İmparatorluğundan gelmiştir. 14. yüzyıldan itibaren denizcilikte önemli bir aşama kateden Portekizli denizciler, deniz yolu ile Güneydoğu Asya bölgesine kadar gidiyorlardı. Baharat ve ticaret açısından önemli bir yere sahip olan Hindistan, sömürgeciler tarafından istila edilen bölgelerin başında gelmekteydi. Buraya Afrika'nın güney bölgesinden geçen Portekizli denizciler, kısa yol bulmak adına Atlantik Okyanusunu araştırıyorlardı. Zira bu dönemde ismi çokça dillendirilen altın dağıtan imparator olarak söylentilere konu olan Mali İmparatoru Mansa Kankan Musa'nın varlığı da sömürgeci güçlerinin kıtanın iç kesimlerine doğru hareket etmesine neden olmuştur (Chomsky, 2001, s. 20-21).

Bu dönemde Azorlar, Madeira ve Kanarya takımadaları başta olmak üzere plantasyon sisteminin de uygulanmaya çalışıldığı bir sömürgecilik dönemine geçilmiştir. 1434 yılında Gill Eannes; Bojador Burnu'nu geçmeyi başararak Portekiz İmparatorluğunun keşiflerini bir adım daha ileriye taşıyabilmiştir. Eannes sonrası dönemde ise Kolomb'un başarılı keşif gezileri doğrultusunda Batı Afrika sahilleri Portekiz'in önde gelen köle ticareti merkezi haline dönüşmüştür (Devisse-Labib, 1984, s. 662).

Avrupa sömürgeciliği tam anlamıyla Afrika'da başlamadan önce bölgeyi din bağlamında koruyan ve İslam Dininin yayılmasını sağlayan Osmanlı İmparatorluğu vardı. Osmanlı İmparatorluğunun yanı sıra Afrikalı toplumlar arasında da güçlü bir örgütlenme ve askeri yapılanma vardı. Bu nedenle 'modern' veya 'medenî' olarak tanımlanan Avrupalıların, 'barbar' veya 'ilkel' olarak yansıtılan Afrikalılarla karşılaşmaları hakkında ifade edilen bu gibi popüler tanım ve yansımaların aksine, Avrupalı aktörlerle Afrika halkları arasındaki ilk temasların diplomatik ve barışçıl olduğu bilinmektedir (Gilbert-Reynolds, 2016: 228). Osmanlı'nın özellikle kuzey, doğu ile azda olsa orta, batı ve güney bölgelerindeki sultanlıklarla, krallıklarla ve şehir yapılanmalarıyla ikili ilişkiler içerisinde olması sömürgecilerin bu bölgeye girmelerini geciktirmiştir. Bu nedenle Portekizlilerin kıtaya yönelik ilk temasları genel anlamda ticari ilişkiler bağlamında gerçekleşmiştir. Sonrasında ise bu ticari ilişkilerin yerini adım adım 'doğrudan sömürgecilik' faaliyetleri almıştır. Bilhassa giderek keşfedilen veya fark edilen zenginlikler sömürgeci güçleri harekete geçirdiği gibi kıtada var olan olumlu havanın adım adım olumsuz bir havaya dönüşmesine de sebebiyet vermiştir. Kısacası doğrudan müdahale sistemiyle askerler sahaya gönderilmişlerdir. Zira sömürgeleştirilen bölgelerdeki çıkarları korumak adına kapitalist sömürgecilerin başvurduğu en son ve önemli aşama silahlı güçtür. Bu güç ise geri dönülmez acımasız ve istenmeyen olaylara yol açmıştır (Rodney, 2013, s. 150-151).

Sömürü eylemleri Batı Afrika kıyılarında 1444 yılında Portekizli denizci Lancarote de Lagos ve adamlarının Senegal Nehri'nde bir grup Afrikalıyı esir almalarıyla başlamıştır. Esir alınan Afrikalıların köle olarak satılması ise Afrika kıtası için yeni bir dönemin yani köle merkezli bir ticaretin habercisi olmuştur. Aslında hem kölelik hem de köle merkezli ticaret sistemi Afrika için yeni bir gelişme değildi. Bu sistem Afrika'da Portekizlilerden önce de vardı; sadece sömürgeci güçler için yeni bir politik uygulama haline dönüşmüş ve kıtanın kaderi anlamında yeni bir başlangıç süreci olmuştur. Daha açık bir ifadeyle kıta dışına köle ticaretinin yapılmasına ve yaygınlaşmasına neden olmuştur. Buradan hem Avrupa'ya hem de Amerika kıtasına genişleyecek şekilde bir Atlantik köle sistemi başlamış oluyordu (Gilbert-Reynolds, 2016, s. 228).

1488 yılında Portekizli denizci ve kâşif olan Bartolomeu Dias'ın Hindistan'a ve Güneydoğu Asya'ya ulaştıracak bir rota bulması sömürgecileri harekete geçirmiştir. Dias'ın Afrika'nın en güneyinde bulunan Ümit Burnu'nu keşfetmesi ve ardından 1492'de İtalyan denizci ve kâşif olan Kolomb'un Amerika'yı keşfetmesi gibi eylemler sömürgeciliğin daha küresel bir boyut kazanmasını

sağlamıştır. Portekizli deniz ve kâşiflerin yanı sıra diğer sömürgeci güçlerin de sömürü yarışına katıldıkları görülmüştür. Portekiz İmparatorluğu'nun yanı sıra İspanya, Hollanda, Fransa, İngiltere ve 19. yüzyılda ulusal birliklerini tamamlayan Almanya, İtalya ve Belçika'nın da yer aldığı bir küresel sömürgecilik faaliyetleri yoğunlaşmıştır (Arnold, 1995, s. 21-22).

Portekiz İmparatorluğu ile başlayan sömürgecilik faaliyetleri çok geçmeden Avrupa'daki bazı aktörlerce de benimsenmiştir. Bu durum sadece sömürgeleştirilen bölgeler değil, aynı zamanda sömürgeciler arasında da çatışmalı bir rekabetin oluşmasına yol açmıştır. Sömürgeci Avrupa güçleri Afrika'ya yönelmek için başlangıçta din temelli bir politika uygulamayı benimsediler. Bu din temelli politik uygulamanın arka planında Afrika'daki yer altı ve yer üstü değerli ham madde kaynaklarına sahip olmak ve bu zenginlikleri kendi ülkelerine götürmek yer almıştır. Bu nedenle de misyonerler aracılığıyla Afrika coğrafyasını ve ham madde kaynaklarını keşfetmek için din temelli politikayı ön planda tutmaya çalışmışlardır. Bu politika ise çok geçmeden ideolojik bir uygulamaya dönüşmüştür (Memmi, 2014, s. 41).

Sömürgecilik eylemlerinde İngiltere'nin de din merkezli bir politika izlediği ve bunun yanı sıra köle ticaretiyle de ön plana çıktığı ileri sürülebilir. Bu nedenle Atlantik köle ticareti sisteminde İngiltere de yerini almıştır. İngiltere'nin Atlantik ticaretinden elde ettiği kârı değerlendiren Eric Williams, Atlantik köle ticareti ile plantasyonlarda köle kullanımından elde edilen kârın çok yüksek olduğu, bu yüksek kârın Sanayi Devrimi'nin maliyetini karşılayabilecek sermayeye kadar ulaştığını ifade etmektedir. Bu durumu biraz daha açarak İngiltere'nin ekonomik alandaki sömürgecilik politikalarını, 'ticaret üçgeni' modellemesiyle ön plana çıkartmaktadır. Ticaret üçgenine göre merkez ülkeden mamul mallarla (üretilecek satışı sunulan/ihtiyacı karşılayan çıktı) yola çıkan köle gemisi Afrika sahillerine ulaştığında, söz konusu malları kölelerle takas etmekteydiler. Bu köleler ise İngiltere tarafından plantasyonlarda (kahve, kakao, şeker kamışı ve kauçuk gibi tarımsal işletmelerde) belli bir kâr karşılığında sömürge ürünleriyle takas ediliyordu. Böylece elde edilen sömürge ürünleri merkez ülkeye getiriliyordu (Williams, 2014, s. 79-80). Bu ticaret üçgeni bir dereceye kadar anlamlı olsa da İngiltere'nin Atlantik coğrafyası üzerindeki sömürgecilik politikasının karmaşıklığını göz ardı etmektedir. İngiltere, egemenliği altında tuttuğu bölgelerden/sömürgecilerden ucuz maliyetten ham madde kaynakları sağlamış ve elde ettiği ürünleri yüksek kârlarla dünyanın farklı bölgelerine ihraç etmiştir. Bu yöntemle İngiltere, sömürgecilik faaliyetlerine farklı bir uygulama getirmiş ve sömürü sistemini derinleştirerek sermayesini büyütmeyi başarabilmiştir. Bu nedenle de yeni pazar yerleri elde etmek ve elde ettiği pazar yerlerinde bu yöntemi uygulayarak egemenlik alanını genişletmeyi hedeflemiştir (Başkaya, 2010: 19). Bu bilgiler ışığında Afrika coğrafyasındaki ve Hindistan bölgesindeki ticaret ağları, zaman içinde az gelişmiş diye adlandırılan ülkelerdeki endüstriye dair ne varsa, yok edecek olan İngiliz endüstrisini güçlendirmiştir (Rodney, 2013, s. 180).

Afrika'da İngiltere Yayılmacılığı ve Diğer Sömürgeci Güçlerle Olan Rekabeti

Afrika'da sömürgeci güçler arasında İngiltere, Afrika'nın kuzeyinden güneyine kadar geniş bir çizgide sömürge sahibi olan bir imparatorluktu. İngilizler sömürge yönetimlerinde diğer Avrupalı sömürgecilerden daha farklı uygulamalar gerçekleştirmiştir. İngilizler bir yere hâkimiyet kurmak istediklerinde ilk önce bölgeye kâşiflerini ve tüccarlarını, ardından da donanmalarını göndermiştir (Tamçelik, 2017, s. 605).

18. yüzyıldan önce İngiliz sömürgeciliğinde daha çok ticari amaçlı unsurlar ön plana çıkmış ve azami kâr elde etme anlayışına dayanmıştır. Dolayısıyla bu dönemde İngiliz sömürge anlayışında, herhangi bir bölgeyi ele geçirme ve orada egemenlik tesis etme politikası güdülmemiştir. Bu hususta 16. yüzyılda İngilizler Batı Afrika Bölgesinden altın, fildişi ve baharat gibi ürünleri alarak ülkelerine dönmeleri örnek gösterilebilir (Tamçelik, 2017, s. 608).

Zira sömürge bölgelerini oluşturarak geniş topraklara sahip olmaya başlayan diğer sömürgeci aktörlerin varlığı İngiltere'yi tedirgin etmiştir. Bu tedirginlik çok geçmeden Afrika'da ciddi bir rekabet ortamına dönüşmüştür. Rekabet sonucu ortaya şiddetli çatışmalar ve savaşlar çıkmıştır. 16. yüzyılda ağırlıklı olarak İspanya, 17. yüzyılda Hollanda ve 18. yüzyılda ise daha çok Fransa ile çatışan ve savaşan İngiltere, önemli başarılar elde etmiştir. Bu başarılar İngiltere'nin hem denizaşırı topraklara sahip olmasını hem de güçlü bir imparatorluğa dönüşmesini sağlamıştır (Watts, 2007, s. 547).

İngiltere, sömürgecilik faaliyetlerinde benimsediği bazı politik uygulamalar sayesinde Avrupa'nın iç bölgelerindeki ticaret ağında egemenlik kurmayı ve ele geçirdiği bölgeleri güçlendirmeyi başarmış ve bu başarı ile demiryollarının inşa edilmesine ve buharlı gemilerin bölgeye ulaşmasına ön ayak olabilmıştır. Bu durum İngiltere'nin diğer Avrupa sömürgecilerine karşı üstünlüğünü göstermiştir (Magdoff, 2006, s. 78). Zira İngiltere'nin hem Avrupa'da hem de Amerika kıtasında girdiği savaşlar gücünü azda olsa zayıflatmıştır; ancak Afrika kıtasına yönelmesine fırsat tanımıştır. Bu kapsamda 18. yüzyılda gerçekleşen ve Yedi Yıl Savaşları olarak bilinen 1756-1763 savaşları İngiltere ve Fransa arasında yaşanan sömürge yarışından kaynaklı iken Avusturya ve Prusya için ise Orta Avrupa hegemonyasından kaynaklı olarak ortaya çıkmıştır. Bu dönemden itibaren Fransa'ya karşı üstünlük elde eden İngiltere hem Hindistan üzerinde egemenlik tesis edebilmiş hem de Uzak Doğu Bölgesinde önemli

sömürge bölgelerine sahip olmuştur (Akalin-Çelik, 2003, s. 23). Diğer önemli olay ise Amerikan Bağımsızlık Savaşı (1775-1783) olmuştur. Söz konusu savaş ile Atlantik'in öte tarafında kalan sömürgelerini kaybetmesi, aslında İngiltere'nin Afrika kıtasıyla daha yakından ilgilenmesine yol açmıştır (Magdoff, 2006, s. 35).

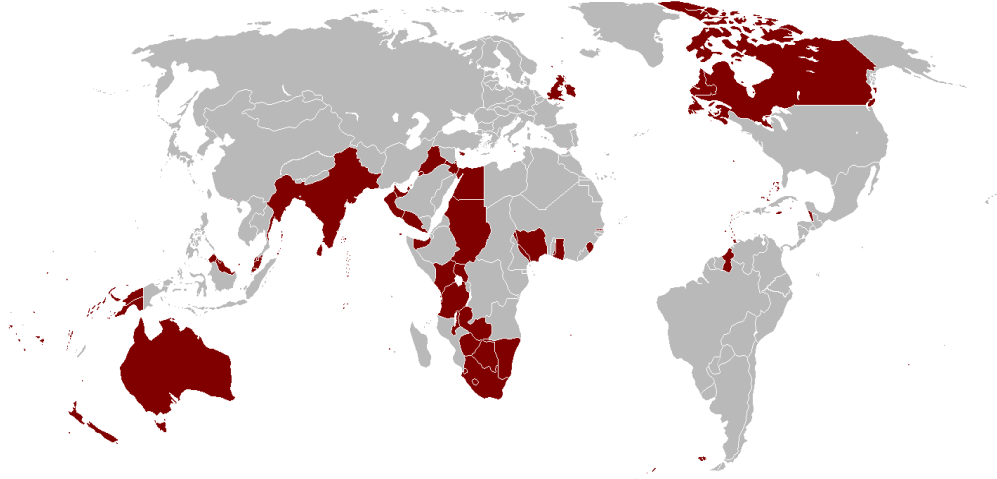
18. yüzyılın sonlarına doğru sömürgecilik faaliyetlerinin yoğunlaştığı, bu yoğunlaşmayla birlikte sömürgeciliğin hem şiddetli bir yarış ortamına hem de çatışmalı bir güç mücadelesine dönüştüğü görülmüştür. Bu güç ortamında İngiltere, sömürge bölgelerini korumak ve elinde tutmak amacıyla daha etkili yapılar geliştirme fikrine ihtiyaç duymuştur. 19. yüzyıl ise geride kalan tüm yüzyıllar arasında rekabetin en yoğun olduğu, bu yönüyle de şiddetli çatışmaların ve savaşların yaşandığı bir dönem olmuştur. Bu yüzyılda İngiltere'nin sömürü politikası daha çok Afrika kıtasına yöneliktir. İngiltere'nin Afrika kıtasına yönelik bir politik uygulama izlemesinde Osmanlı'nın zayıf düşmesi de söz konusudur. 1877-78 yıllarında gerçekleşen ve 93 Harbi olarak da bilinen Osmanlı-Rus Savaşı'nda Osmanlı büyük bir yenilgi almıştır. Bu yenilgiyle birlikte Osmanlı hem zayıf düşmeye başlamış hem de hâkimiyet kurduğu birçok bölgeden çekilmek zorunda kalmıştır (Temizsu, 2023, s. 39-42).

Çekilmek zorunda kaldığı bölgelerden biri de Afrika kıtası olmuştur. İngiltere, Afrika'daki boşluğu fırsat bilerek kıtaya yönelmeye başlamıştır. Dahası bu dönemde Kongo Havzası⁴ üzerine de büyük tartışmalar yaşanmaktaydı. 1876 yılında Belçika Kralı II. Leopold tarafından *Uluslararası Afrika Derneği* kurulmuştur. Bu dernek ile Kral Leopold hem Afrika'nın araştırılmasını hem de Kongo'yu keşfeden Henry Morton Stanley ile birlikte çalışılmasını hedeflemiştir. Stanley'in teklifi kabul etmesiyle kıtaya yönelik çalışmalar artmış ve çok geçmeden *Uluslararası Kongo Derneği*'nin kurulması da sağlanmıştır. Kral Leopold'un tüm bu girişimleri Afrika'da etkili, Kongo üzerinde de hâkimiyet alanlı bir bölge oluşturmak istemesidir. Hem Osmanlı'nın yenilgiye uğraması nedeniyle bölgede bir boşluğun oluşması hem de Kral Leopold'un rahatsız eden girişimleri İngiltere'yi Afrika kıtasına yönelten diğer faktörlerdir. Zira 1884-85 yıllarında toplanan Berlin Batı Afrika Konferansı ile Kongo Havzası üzerine yapılan tartışmaların son bulmaya çalışması ve kıtanın sömürgeciler arasında paylaşılmasına karar verilmesi de İngiltere açısından önemli bir gelişme olarak kaydedilmiştir. Bu konferans ile sömürgeci güçler 'dolaylı işgalden fiili işgale geçiş' ilkesini de benimsemiş oldular (Burbank-Cooper, 2011, s. 335-336).

İngiltere, Sanayi Devrimi'nden ve Amerikan Bağımsızlığından sonra ürettiği ürünlerini satışı sunacak yeni pazar yerlerini aramaya, ticari hacmini artıracak yeni ticaret ağlarını bulmaya çalışmıştır. Bu arayış İngiltere'yi önce koloni arayışlarına sonra da koloniler üzerinden yeni pazar yerlerini bulmaya sürüklemiştir (Johnston, 2008, s. 173). İşbu durumdan kaynaklı olarak da İngiltere Afrika coğrafyasına yönelmiştir. 19. yüzyılın sonlarına gelindiğinde İngiltere'nin Afrika'daki egemenlik alanı büyük ölçüde genişlemiştir. Doğu Afrika'da Somali, Kenya, Rodezya (Zimbabve ile Zambiya), Botsvana, Zanzibar, Malavi ve Buganda gibi yerlerde egemenlik tesis etmiştir. Batı Afrika Bölgesinde Gana, Sierra Leone ve Nijerya gibi önemli topraklarda hâkimiyet kurmayı başarmıştır. Afrika'nın kuzey bölgesinde ise Mısır ve Sudan'ı ele geçirmiştir. Böylece İngiltere dünyanın birçok bölgesinde sömürge sahibi olabilmıştır. Bu durum ise İngiltere'ye *güneşi batmayan imparatorluk* adının verilmesini sağlamıştır (Woodruff, 2002, s. 82-85). Harita 1'e bakıldığında İngiltere'nin neredeyse her bölgede sömürge sahibi olduğu, bu nedenle de üzerinde güneşin batmadığı bir imparatorluk olarak anıldığı görülmektedir.

Harita 1. 19. Yüzyıl Çağında İngiliz Sömürgeleri

⁴ Kongo Nehri Afrika'da Nil Nehri'nden sonra ikinci büyük nehirdir.

Kaynak: <https://www.stratejikortak.com/2016/07/somurge-devletleri-somurge-haritalari.html>. (Erişim Tarihi: 25.08.2024).

İngiltere'nin Afrika'daki sömürgecilik eylemleri neredeyse tüm bölgelerde etkili olmuştur. Büyük bir kısmı Afrika'nın doğu, kuzey ve güney bölgelerinde olsa da Batı Afrika Bölgesinde de etkili olduğu görülmektedir.

Batı Afrika'da İngiltere Yayılmacılığı

Afrika'ya ilk ayak basanlar kâşifler olmuştur. Kâşiflerden sonra ise bölgeye istilacılar yerleşmeye başlamıştır. Batı Afrika'nın ünü 14. yüzyılda Mali İmparatoru Mansa Musa ile yayılmıştır. İmparator Musa, kıtanın en zengin ve en cömert imparatoru olarak biliniyordu. Söz konusu ismi ve zenginliği birçok çalışmaya konu olmuştur. Bu isim hem kâşifler hem de istilacılar tarafından uzun yıllar boyunca dillendirilerek devam etmiştir. İmparatorluğun bulunduğu bölgenin zenginliği dillere destan idi. Timbuktu şehri de bu bölgenin bir parçasıydı. Bölgede altın zenginliğinin yanı sıra nehir ve diğer coğrafi tarım alanları anlamında da zenginliği söz konusuydu. Nijer Nehri⁵ de bu zenginliğin bir parçasıydı. Bu gibi zenginlikleri araştırmak ve elde etmek amacıyla İngiltere, 1788'de Londra'da, Nijer Nehri'ni bulup incelemek için *Afrika Derneği*'ni kurmuştur. Nijer Nehri, İngilizler için Arap tüccarlarının bahsettiği bir efsaneydi. Nijer Nehri gizeminin çözülmesi kâşif Mungo Park sayesinde gerçekleşmiştir. Nehri geçerken yaşadığı maceraları kaleme alan Park Timbuktu'ya varma hedefini gerçekleştirmeden Avrupa'ya geri dönmüştür (Park, 2017: 251). İngiltere Hükûmeti Mungo Park gibi kâşiflere gereken desteği vermiş ve ilgilileri teşvik etmek için ciddi çabalar sarf etmiştir (Luraghi, 2000, s. 218).

18. yüzyılın sonlarından itibaren Batı Afrika'da İngiltere'nin gücü hızla artarken Hollanda ve Danimarka gittikçe zayıflamaktaydı. Portekiz ise çoktan bu güçler tarafından Batı Afrika'dan dışlanmıştı (Gilbert-Reynolds, 2016, s. 417). İngiltere sömürgecilik faaliyetlerine ilk olarak 1792'de Batı Afrika'da Freetown Kraliyet Kolonisini (Modern Sierra Leone'nin başkenti) kurarak başlamıştır (Tamçelik, 2017, s. 615). Özellikle bu dönemde devletler arasında, Altın Sahili kıyılarında yapılan altın ve köle ticareti önemli bir rekabet konusuydu. Bu ticaret sisteminin Afrika tarafında ise birbirleriyle rekabet halinde olan Ashanti İmparatorluğu (bugünkü Gana bölgesi) ve Fante Şehir Devletleri (bugünkü Gana ve çevresi) vardı. Bu iki siyasal sistemin gelirlerinin büyük bir kısmı bu Avrupalılar ile yapılan altın ve köle ticaretine dayanmaktaydı (Sanders, 1979, s. 349-353). Bu süreçte endüstrileşmenin gerekleri, pazara hükmetme iradesiyle başa baş gidiyordu. Ama hükmetme zorunluluğu daha fazla öne çıktı. 1807 yılında İngiltere'nin köle ticaretini yasaklamasıyla birlikte Aşanti İmparatorluğu zamanla en önemli gelir kaynağını kaybetti (Williams, 2014: 202). Bu da Fante devletleri ile olan rekabet dengesini değiştirerek iki siyasal sistemi daha eşit bir konuma getirmiş oldu. Aşanti, İngiltere'nin Fante'yi desteklemesinden dolayı Fante'yi mutlak bir şekilde mağlup edemiyordu; ancak girdiği birçok savaştan da galip çıkmıştır. Başka bir ifadeyle Aşanti İmparatorluğu, İngiltere desteğindeki Fante ile yaptığı savaşları (1811, 1814, 1824-1831 ve 1863) kazanmış ve Fante'yi işgal edebilmiştir (Gilbert-Reynolds, 2016, s. 417-420). 1870'lerde diğer sömürgeci devletlerin bölgeden tasfiyesi ile birlikte İngilizler, ticarete gümrük vergisi uygulamasını getirmiştir. Bu uygulama İngiltere ile Aşanti İmparatorluğu arasında yeni bir savaşın yaşanmasına neden olmuştur. İngilizler 1874'te Aşanti'nin başkenti Kumasi'ye ilerlediler. Kumasi düştüyse de devletin bağımsızlığı devam etmiştir. Fakat 1886 yılı ile birlikte Aşanti tamamen İngiliz sömürgeciliğinin bir parçası oldu (Magdoff, 2006, s. 79).

⁵ Nijer Nehri, Afrika'da Nil ve Kongo Nehirlerinden sonra üçüncü büyük nehirdir.

İngiltere 17. ve 18. yüzyıllarda Afrika'nın kıyı kesimlerinde genellikle köle ticareti ile ilgilenirken 19. yüzyılda kıyından içeriye doğru yayılma ile birlikte bu stratejisini değiştirmiştir. Bu stratejinin değişmesini etkileyen faktörler arasında bulunduğu gibi 1876'da Kongo üzerine yapılan araştırmalar, 1877-78 yıllarında Osmanlı'nın zayıf düşerek kıtadan çekilmeye başlaması ve diğer sömürgeci güçlerin sömürgecilik faaliyetlerini artırmaları yer almaktadır. İngiliz Hükûmeti Sudan'da bulunan altın yataklarını elde etmeyi köle ticaretinden daha kârlı görmeye başlamış ve köle ticareti yerine meşru ticaret faaliyetleri ile Afrika'nın zenginliklerine ulaşmayı hedeflemiştir. Altın Sahilinde kurulan kolonilerden sonra İngiltere, Nijerya'yı işgalden önce Lagos'u 1861'de kendine bağlayarak işe başlamıştır (Johnston, 2008, s. 176).

İngiltere'nin Lagos kolonisi ve Nijer Deltası sahilleri egemenliği, Berlin Afrika Konferansı'nda da diğer sömürgeci devletler tarafından resmen tanınmıştır. Sonrasında bu bölgedeki sömürgecilik faaliyetlerini idare etme yetkisi Royal Niger Company'e (Kraliyet Nijer Şirketi) verilmiştir. Şirket, bir ticari yapılanma olmasının yanı sıra aynı zamanda polis ve ordu birliklerine sahip bir idari yapılanmaydı. Fakat Şirket tüm yetkilere sahip olmasına rağmen gücü sınırlıydı. Bu yüzden Afrika'nın paylaşılmasındaki hızı dikkate alan İngiliz Hükûmeti, sömürgecilik politikalarının daha etkili bir işgalle yürütülmesi kararını almıştır. Ardından 1897'de *Batı Afrika Sınır Gücü*'nü (WAFF) oluşturarak, 1900'de şirketi devre dışı bırakıp şirketin tüm yetkilerini üzerine almıştır (Johnston, 2008, s. 320-326).

İngiltere'nin kıyından iç kesimlere doğru ilerlemesinin önündeki en büyük engel Nijerya'nın kuzeyindeki Sokoto Devleti'di. 1812 yılında Osman b. Fudi ve takipçileri tarafından kurulan Sokoto, Afrika'nın en büyük siyasi yapılanmalarından biri haline gelmiştir (Özköse, 2004, s. 79). İngiliz yayılcılığına karşı ciddi bir direnç gösteren Sokoto Devleti, 1903'te İngiliz ordusuyla girdiği savaşı kaybetmiştir. Devam eden süreçte İngiltere 20. yüzyıla girerken Nijerya'nın işgalini tamamlayarak bu topraklarda dolaylı yönetim sistemini kurmuştur.

Güney ve Doğu Afrika'da İngiltere Yayılmacılığı

Nijer Nehri'nin esrarı İskoçyalı Mungo Park tarafından *Londra Derneği*'ne anlatılmıştı. Bu durum İngiltere'nin Batı Afrika Bölgesinde yol katetmesini sağlamıştı. Afrika'nın güney ve doğu bölgelerine girmeye çalışan İngiltere, buradaki faaliyetlerini de yine İskoçyalı bir kâşif olan David Livingstone sayesinde yürütmüştür. 1841'de Afrika'nın güney bölgesinden iç kesimlere doğru hareket eden Livingstone, 1860'lı yıllara kadar Afrika'nın birçok yerini dolaşmayı başarmıştır (Roberts, 2014, s. 383). Güneyden kuzeye doğru yol alan Livingstone 1851 yılında Matabelelerin⁶ tam ve çıkarsız desteğiyle Zambezi Nehri'nin⁷ ortalarına kadar ulaşabildi. Zambezi Nehri üzerinden önce Atlantik kıyılarına sonra da Hint kıyılarına gitmeyi ve iki okyanusu birbirine bağlayacak yolu keşfetmeye çalıştı. Ancak Atlantik taraflarında Portekiz sömürgeciliğinin etkileri ve var olan salgın hastalıklar Livingstone ve arkadaşlarının gidişlerine engeldi. Yine de Livingstone, Zambezi Nehri'nin ortalarına kadar ulaştı ve burada yerlilerin 'gürleyen duman' adını verdikleri Zambezi Şelalelerini keşfetti. Livingstone bu şelalelere Viktorya şelaleleri adını verdi. Buradan hareket eden Livingstone ve arkadaşları Hint Okyanusu'na doğru yani Mozambik topraklarına doğru yol almış ve sonunda okyanusa varmışlardır. Livingstone önce güney bölgesini daha sonra da orta ve doğu bölgelerini dolaşarak Zambezi Nehri, Viktorya Şelaleleri ile buradan Hint Okyanusu'na giden yolu bulmuştur. Biraz daha kuzeye giden Livingstone burada Büyük Niyassa Gölünü, Zengibar ve Tanganika Gölü'nü bulmuştur. Livingstone, keşfettiği tüm yerleri İngiltere'ye bildiriyordu. Buradan da Nil Nehri'nin⁸ gerçek kaynağı olan Viktorya Gölünün yer altı kaynaklarını bulmak istiyordu. Bu istek O'nun Kongo Nehrine dökülen Lualaba Nehrine ulaştırdı. Bu bölgeye ulaşan Livingstone bir yıl boyunca yol yürümüş, bitkin ve hasta düşmüştü. Kendi yaptığı kulübede 1873 yılında ölü bir vaziyette arkadaşları tarafından bulundu. Böylece İngiltere için çok önemli çalışmalar yürüten Livingstone da hayata veda etmiş oldu. Ancak Livingstone'nın tüm bu keşifleri İngiltere için kıtayı içten işgal ve ilhak etme konusunda önemli bir yol haritası olmuştur (Luraghi, 2000, s. 221-227).

İngiltere'nin Güney Afrika Bölgesinde çatıştıkları toplumlardan biri de Boer halkı idi. Boerler Hollanda asıllı olup bu bölgeye yerleşmişlerdir. Hollandalı Boerler İngiliz egemenliğinden kaçarak Oranj Nehri'nin kuzeyine doğru yayılmaya başladılar. Oranj Nehri; Namibya, Güney Afrika Cumhuriyeti ile Lesotho'dan geçer. Boerler 1854 yılında Orange Bağımsız Devleti'ni ve Transvaal bölgesinde de Güney Afrika Cumhuriyeti'ni kurdular. Fakat 1867'de Orange Bağımsız Devleti'nde elmas, 1880'lerde Transvaal'de altın bulunmasıyla bölgede her şey değişmiştir (Gilbert-Reynolds, 2016, s. 380-390). Bu süreçte sömürgeci güçlerin kıtaya akın etmeye başladığı, ulusal birliklerini tamamlayan Almanya, İtalya ve Belçika'nın sömürgecilik faaliyetlerine

⁶ Matabele veya Ndebele halkı olarak bilinen bu topluluğun yaşadığı bölge bugünkü Zimbabwe ve çevresidir.

⁷ Zambezi Nehri, Afrika'da Nil, Kongo ve Nijer nehirlerinden sonra gelen en büyük dördüncü nehirdir.

⁸ Afrika'daki en büyük nehirdir.

hızla başladığı bir dönem olarak da bilinmektedir. İngiliz sömürgeciliğinin yayılmasında Cecil John Rhodes'in etkisi oldukça büyüktür. Verem hastalığına yakalandığı için henüz 16 yaşlarında okulu bırakmak zorunda kalan Rhodes, Güney Afrika'ya İngiliz kolonisi olan Natal'a tedavi görmek için gitti. Buraya tedavi görmenin yanı sıra pamuk çiftliği işleten ağabeyinin yaşıyor olmasından dolayı da gitmiştir. Hasta olmasına rağmen hedefini büyük tuttu. Bölgenin havası Rhodes'e iyi geldiği için burada kalmaya devam etti. Bölgeyi araştıran Rhodes, bölgede elmas ticaretinin yapıldığını, bu nedenle de maden şirketlerinin çoğunlukta olduğunu gözlemledi. Kimberley bölgesine geçen Rhodes, Hollandalı göçmen De Beers'in küçük çiftliğini satın alarak hedefine ulaşmaya çalıştı. O'nun hedefi hem İngiliz gücünü yaymak hem de toprak kazanarak sömürge bölgelerini oluşturmaktı. Elmas işine giren Rhodes *De Beers Madencilik Şirketi*'ni kurdu. Hem ticaret hem de siyasetle uğraşan Rhodes çok geçmeden zengin olmayı ve Cape Town Parlamentosu'na seçilmeyi başarabildi. Ekonomik ve siyasi güç Rhodes'i bölgede önemli bir güç haline dönüştürdü. Rhodes, Güney Afrika sınırlarının ortasından başlayarak Hint Okyanusu'na dökülen ve uzunluğu 1750 kilometre olan Limpopo Nehri'nin kuzey tarafını ele geçirmek ve İngiliz korumasına almak istiyordu. Bu hedef doğrultusunda harekete geçen Rhodes, önce Bechuanaland (bugünkü Botswana) sınırlarını sonra da Rand'da altın bulunmasından dolayı bu bölgeyi İngiliz korumasına aldı. Altının bulunmasıyla 1887 yılında *Güney Afrika Altın Madenleri Şirketi*'ni kuran Rhodes, durmadan İngiliz gücünü yaymaya çalıştı. Söz konusu maden şirketinin yanı sıra 1889 yılında *İngiliz Güney Afrika Şirketi*'ni de kurdu. Şirket güney ve orta Afrika bölgelerinde ticari ve idari haklar edinme konusunda yetkilere sahip oldu. Bu esnada yerli halklarla da iyi geçinmeye çalışan Rhodes, Matabele halkının kralı Lobengula ile anlaşarak ondan maden arama izni aldı. Bu izin Rhodes'e maden araması, işletmesi, fabrika kurması gibi yetkiler verdi. Bu yetkiler doğrultusunda Rhodes İngiliz yayılcılığını daha geniş bölgelere yaymayı başarabildi. Tanganyika Gölüne (bugünkü Tanzanya'nın büyük bir kısmı) ve Nyasaland'a (bugünkü Malavi toprakları) kadar uzanan bir bölgede İngiliz yayılcılığını yerleştirdi. Tanganyika ve Nyasaland'ın yanı sıra bugünkü Uganda topraklarını da ele geçirmiş ve hem güneyde hem de doğu Afrika bölgelerinde İngiliz gücünün etkisini gösterebilmiştir (Akalin, 2017, s. 141). Rhodes'in girişimleri sayesinde İngiltere bölgede demiryolu inşasına başladı ve bugünkü Kenya topraklarında Doğu Afrika Kraliyet Bölgesini oluşturdu (Magdoff, 2006, s. 80-81). Bu süreçte Boerler ile olan mücadelelerine devam eden İngiltere, 1902 yılında Boerleri mağlup ederek Orange ve Transvaal Cumhuriyetlerini Güney Afrika Birliği ile birleştirdi. Bölgenin yönetimini ise tekrar Boerlere bıraktı. Yönetimi Boerlere bırakmış olsa da bölgenin egemenliğinde İngilizler etkili oldu (Luraghi, 2000, s. 240-241). Güney ve Doğu Afrika bölgelerinde etkili olan İngiltere, Kuzey Afrika Bölgesini de boş bırakmadı.

Kuzey Afrika'da İngiltere Yayılcılığı

İngiltere'nin Kuzey Afrika ile ilgilenmeye başlaması, Fransa'nın 1798'de Osmanlı İmparatorluğu'nun Mısır vilayetini işgali ile başlamıştır. Yedi Yıl Savaşları'nda İngiltere tarafından mağlup edilen ve Hindistan sömürgelerini kaybeden Fransa, İngiltere'nin doğudaki sömürgelerini tehdit etmek için Mısır'ı bir üs olarak kullanmayı planlamıştır. Fakat Fransa'nın Mısır'ı işgali kısa ömürlü olmuştur. İkmal malzemelerinin ve takviye birliklerinin İngiltere tarafından yok edilmesi ile Fransa 1801'de Osmanlı-İngiliz ortak kuvvetine teslim olmak zorunda kalmıştır (Gilbert-Reynolds, 2016, s. 326).

19. yüzyılın başlarında Mısır, Avrupa tarzı modernleşmeyi gerçekleştirmeyi amaçlayan Mehmet Ali Paşa liderliğinde gittikçe Osmanlı denetiminden uzaklaşmaya başlamıştır. Mısır için asıl dönüm noktası ise Süveyş Kanalı projesinin hayata geçirilmesi olmuştur. Mısır bu projeye büyük ölçüde finansman ve işgücünü aktarmıştır. Fakat aynı dönemde vergi ve ihracat gelirlerindeki düşüş yüzünden, kanalın tamamlanması ve devletin modernleştirilmesine dair yapılan harcamalar için Fransa ve İngiltere'den borç alınmıştır (Burbank-Cooper, 2011, s. 322).

Kanal küresel ticarete bir devrim yaratmıştır. Fakat Mısır, aldığı borçları ödeyememiş ve 1876'da iflas ettiğini açıklamıştır. Bunun üzerine İngiltere ve Fransa borçlarını tahsil etmek bahanesiyle Mısır'ın mali işleri ve dış ilişkilerinde ikili bir kontrol mekanizması kurmuşlardır (Buchanan, 1997, s. 37-40). Mısır alacaklarının eline düşmüş ve ekonomisinin can damarları vesayet altına alınmıştır. 1882 yılında Mısır'da Avrupa devletlerinin baskısına karşı ayaklanmalar başlamıştır. İngiltere bölgedeki çıkarlarını korumak ve bu ayaklanmaları bastırmak için 1882 yılında Mısır'ı işgal etmiş ve Afrika'nın kuzeyine yerleşmiştir (Ferro, 2011, s. 127).

1821'de Mısır'ın sömürgesi haline getirilen Sudan ise Mısır'ın İngiliz işgali ile birlikte doğrudan İngiltere'nin hâkimiyet alanına dâhil olmuştur. Sudan, tahminlerin ötesinde İngilizler için elde edilmesi zor bölgelerden olmuştur (Özdağ, 2017: 120). Sudan'da ortaya çıkan Mehdi Hareketi'nin lideri Muhammed Ahmed'in dini ve siyasi öğretileri bölge halklarının İngiliz işgaline direnmesinde önemli bir faktördür. Nitekim o dönemde emperyalist bir güç olan İngiltere, Sudan'a 1882-85 yılları arasında girmiş olmasına rağmen Muhammed Ahmet'in taraftarlarının kendi topraklarını savunmasıyla başarısızlığa uğramıştır. Fakat sonuç değişmemiş, İngiltere 1898'de Sudan'ın tamamını işgal ederek Kuzey Afrika Bölgesinde de etkin bir güç olabilmıştır.

İngiltere'nin sömürgeleştirdiği bölgelerin başında güney ve doğu Afrika bölgeleri yer almaktadır. Batı Afrika ile Kuzey Afrika'nın bir kısmını sömürgeleştiren İngiltere, Afrika kıtasında önemli bir pay sahibi olmuştur (Voll, 1979, s. 159).

İngiltere Sömürge Bölgelerinde Yönetim Uygulamaları

Sömürgecilik faaliyetleri birçok devlet tarafından yürütülmüştür. Sömürgecilik olgusu anlamsal olarak aynı tanımlarla ifade edilmiş olsa da sömürgeci aktörlerce ayrı politik faaliyetlerle gündeme geldiği görülmüştür. Portekiz sömürgeciliğinin özünde herhangi bir ırk ayrımı olmamış olsa da sömürge bölgelerine verdikleri zararın büyüklüğü ölçülemez mahiyettedir. Zira sömürge bölgelerinde tek tür tarımı ön plana çıkartmakla, yerlilere işkence yapmakla, yerlileri eğitimsiz bırakmakla, sonuna kadar insan ticareti yapmakla ve katı bir diktatörlük altında sömürge toplumlarını inletmekle bilinen bir sömürü politikası izlemiştir. Fransa'nın sömürgecilik faaliyetlerinin özünde; bütün Afrikalıları ırk ve etnik ayırım yapmaksızın herkesi Fransız yurttaşı olarak kabul etmiştir. Bu nedenle sömürge bölgelerindeki çocuklar Fransız okullarında Fransız çocuklarıyla birlikte okuyabiliyordu. Afrikalı gençler Fransız ordularında askerlik yapabiliyorlardı. Açıkçası Fransız yönetim uygulamalarında herkes Fransız sayılmıştır. Ancak sömürge bölgelerinde var olan değeri yüksek ham madde kaynakları merkez Fransa'ya götürülmüştür. Bu nedenle sömürge toplumlarının ekonomik ve coğrafi kalkınmışlıklarına önem verilmemiştir (Khapoya, 2012, s. 117).

En kötü uygulamalardan biri Belçika sömürgelerinde görülmüştür. Belçikalılar kanlı olayların ve soykırım olaylarının yaşanmasına öncülük etmiştir. Afrika kıtasında çok etkili bir güç olarak yer alması da çok acımasız eylemlerde buldukları gözlemlenmiştir. Söz konusu bu uygulama İngiliz sömürge bölgelerinde rastlanmamıştır. İngiliz sömürge yönetimlerindeki uygulamalar diğer sömürgecilere göre daha iyi durumda olduğu söylenebilir. Her şeyden önce Afrikalıları kendilerini yönetmeye hazırlamıştır. Bu yönüyle de yönetici sınıfın oluşması için çaba sarfetmiştir. Bunun yanı sıra İngiliz sömürge bölgelerindeki yönetim uygulamalarında göze çarpan önemli konular arasında eğitime önem verilmesi, elde edilen ham madde kaynaklarının bir kısmı ile bölgeye yatırımlar yapılması, İngiliz gelenek ve göreneklerinin yerleşmesinin sağlanması yer almaktadır. Zira tüm bu uygulamalar İngiliz sömürgeciliğini haklı çıkartmayacağına altı da çizilmelidir (Luraghi, 2000, s. 251-252).

Sömürgeci güçlerden İngiltere hariç neredeyse bütün sömürgeciler Afrikalıların yönetimlerde yer almalarına izin vermemiştir. İngiliz sömürge bölgelerinde Afrikalılar yönetimde yer almışlardır; ancak bu yönetimin üst düzeyinde İngilizler yer almıştır. Sömürge kurumlarında ise daha çok Avrupa kökenli memurlara yer verilmiştir. Sömürge bölgelerinde en sık rastlanan sistem 'doğrudan yönetim' sistemi olmuştur (Gerring-Ziblatt vd., 2011, s. 378-380). Doğrudan yönetim sisteminde sömürgeciler sömürge bölgelerini yönetirken egemenliklerini gizlememişlerdir. Egemen bir güç olduklarını sömürdükleri bölgelere getirdikleri kurullarla göstermiştir. Bu durumu da 'uygarlaştırma/medeniyet misyonu' olarak ifade etmişlerdir. Doğrudan yönetim sisteminde sömürülen halklar yani sömürge halkları sistemin işleyişi içerisinde yer almamakta ve kurumsal mekanizmalara da katılamamaktaydı. Kısacası bütünüyle pasif ve edilgen bir konuma düşürülürler (Başkaya, 2010, s. 35).

İngiliz sömürge bölgelerinde uygulanan yönetim anlayışı daha çok 'denetimli-dolaylı yönetim' tarzına örnek oluşturmuştur. İngiliz sömürgeciliği önce kâşifler aracılığıyla sonra da misyonerler vasıtasıyla gerçekleştirilmiştir. Ardından imtiyaz şirketleriyle sömürge bölgeleri oluşturulmuş ve ekonomik kalemler denetlenmeye başlanmıştır. Sonrasında ise egemenliklerine aldıkları bölgeleri idari yapılar halinde yönetmeye başladıklarından dolayı yönetimde çoğunlukla Afrikalıların katılımına önem vermişlerdir. Bu sistemle 'denetimli-dolaylı yönetim' uygulamasını hayata geçirmişlerdir. Bu uygulama hem 'imtiyaz şirketleri' aracılığıyla hem de 'denetimli-dolaylı yönetim' sistemiyle uygulanmıştır (Gilbeet-Reynolds, 2016, s. 482).

İngiltere Hükûmetinin İmtiyazlı Şirketler ile Ortak Yönetimi

Sömürgeciliğin yoğun olduğu dönemlerde imtiyazlı şirketlerin sayısı da fazlaydı. İmtiyaz sahibi şirketlerin arka planında sömürgeci güçler bulunuyordu. Zira Rhodes'in Matabele halkının kralından izin alması ve iznin olumlu olması sonucu maden arama, fabrikalar kurma, şirketini büyütme ve ham madde kaynaklarından sağlanan gelirleri İngiliz Hükûmeti için harcama gibi faaliyetlerin arka planında kurmuş olduğu imtiyazlı şirketi ve bu şirketi destekleyen İngiliz gücü vardı. Bu sistemle sömürgeci güçler sömürge bölgelerini maksimum düzeyde genişletmeye çalışmışlardır (Gilbert-Reynolds, 2016, s. 479). Bu şirketlere örnek olarak İngiliz Kraliyet Nijer Şirketi, İngiliz Doğu Afrika Şirketi, İngiliz Güney Afrika Şirketi gösterilebilir. Bu şirketlerin aktif olduğu bölgelerde sistem çok iyi ilerlemiştir; ancak bazen ilerlemelerde yetersizlikler yaşanabilmiştir. Şirketlerin yetersiz olduğu durumlarda ise şirketlere verilen tüm haklar geri alınıp bölge üzerindeki sorumluluk sömürgeci güçlerce yürütülmüştür (Topuz, 1971, s. 54).

George Goldie'nin kurduğu Kraliyet Nijer Şirketi'nin Nijerya sahilinden iç kısımlara doğru genişlemesi uzun süren bir süreçti. Şirket ancak 1897 yılında Güney Nijerya'yı ve Benin Krallığı'na karşı zafer kazanabilmişti. Fakat daha kuzeye ilerlemeyi başaramamıştır (Gueye, 1985, s. 135). Bunun üzerine İngiltere 1900 yılında Nijerya bölgesinde Fransa'nın ilerleyişini durdurmak için yetersiz bulunduğu şirketin sömürgeler üzerindeki tüm haklarını kaldırarak bölgenin sorumluluğunu doğrudan üstlenebilmiştir (Betts-Asiwaju, 1985, s. 318). Zira Rhodes'in kurduğu İngiliz Güney Afrika Şirketi ile William Mackinnon'un kurduğu İngiliz Doğu Afrika Şirketleri buldukları bölgelerde başarılı olmuştur. Bu şirketler aracılığıyla Rodezya⁹ (bugünkü Zimbabve), Nysaland (bugünkü Malavi), Kenya ve Uganda bölgeleri ele geçirilmiş ve İngiltere egemenliğine bırakılmıştır (Akalin, 2017, s. 141).

İmtiyaz sahibi şirketler arkalarındaki sömürgeci güçleri bildiklerinden ve kendilerine yetki verdiklerinden kaynaklı olarak sömürge bölgelerinde acımasız politikalar yürütebilmişlerdir. Önceliğin maddi kaynaklara verilmesi ile uzun vadeli yatırımlar ve bölgede var olma politikası yerine kısa vadeli kazançlar sağlamayı tercih ettiklerinden dolayı ihracat ürünlerinin üretiminin kotalarını doldurmaya zorlamak amacıyla yerel halka işkenceler yapıp çalışma koşullarını zorlaştırmışlardır (Gilbert-Reynolds, 2016, s. 481). Bu durum ise genel bir rahatsızlığa sebebiyet vermiştir. 19. yüzyılın sonlarında *İngiliz Güney Afrika Şirketi'*ne karşı Ndebele halkının direnişi bu kapsamda ortaya çıkmıştır. Direniş İngiltere tarafından çok acımasız bir şekilde bastırılmış ve İngiltere'yi şirketler konusunda yeni yaklaşımlar sergilemesine yöneltmiştir. Bu yöneliş çok geçmeden şirketlerin lağvedilmesini ve yetki dışında bırakılmasını sağlamıştır. Bunların yerine ise önce askeri yönetimler sonra da kanunlarla meşrulaştırılan bir idari yönetim tarzı tercih edilmiştir. Başka bir ifadeyle 'denetimli-dolaylı yönetim' sistemine geçilmiştir.¹⁰

Denetimli-Dolaylı Yönetim Sistemi

İngiltere, Afrika sömürgeciliğinde önce kaşifler ve şirketler aracılığıyla sonra da doğrudan ve denetimli-dolaylı yönetimlerle sömürge bölgelerini elde etmiştir. Bu elde etme politikası hem çatışarak hem de savaşı kazanılmıştır. Çatışma ve savaş dışında diplomatik ilişkilerle de sömürgeler elde edilmiştir. Kâşiflerin girişimleri sonucunda bölgeye giren İngiltere, bölgede sömürü şirketlerinin kurulmasında öncülük etmiştir. Başlangıçta sömürge halklarının direnişleriyle karşılaşmamak adına herhangi bir sistematik baskı uygulamayan İngiltere, uzun vadede iktisadi ve ticari kazançlara odaklanmıştır. Bu odaklanma denetimli-dolaylı yöntemlerle sürdürülmüştür. Başka bir ifadeyle bu yönetim stratejisine bağlı olarak kurulan ve hukuki açıdan bir zemine oturtulan yönetim sistemiyle sömürgelerinde hem siyasi hem de iktisadi denetimi sağlamaya çalışmıştır (Gerring-Ziblatt vd., 2011, s. 388).

Denetimli-dolaylı yönetim sistemiyle İngiltere; Afrika'daki otorite ve yönetim mekanizmalarını ortadan kaldırmayı değil, var olan otorite ve yönetimi bir şekilde denetim altına alarak yönetmeyi hedeflemiştir. İngiltere'nin bu sistemini en iyi şekilde Nijerya sömürsünde etkin rol oynayan General Frederick Lugard'ın uyguladığı iddia edilebilir. Lugard söz konusu denetimli-dolaylı sistem aracılığıyla Nijerya'nın kuzeyinde hüküm süren Sokoto Devletini hedef almıştır. Sömürge öncesi dönemde ya da İngiltere egemenliği öncesinde bölgedeki en büyük güçlerden biri Fulani halkı tarafından kurulan Sokoto Devleti idi. Bu devlet, gelişmiş bir yönetim sistemine ve şeriata dayalı yerleşmiş bir hukuk sistemine sahipti. Bu durum Lugard tarafından bilindiği için önce doğrudan bir müdahale yöntemi yerine denetimli-dolaylı yönetim sistemiyle adım adım kendi sistemlerini bölgeye yerleştirmeye ve sonrasında da bölgede egemenlik tesis etmeye çalışmıştır (Apata, 1990, s. 145-148).

İngiltere, denetimli-dolaylı yönetim sistemiyle önce kabile şeflerine ve yerli aydınlara söz hakkı tanımıştır. Yerlilerle iyi geçinmeye ve iş birliği içerisinde olmaya özen göstermiştir. Bu denetimli-dolaylı yönetim sistemini kâşiflerle başlatan İngiltere, sonrasında önemli bir sömürü politikası yürüten Rhodes ile de devam ettirmiştir. Aslında Rhodes'in girişimleri sonucunda İngiltere'nin egemenliği geniş bir bölgede tesis edilmiştir. Yerlilerle denetimli-dolaylı ilişkiler kuran Lugard, yerlilerden oluşan bir idari kadronun ortaya çıkmasına öncelik vermiştir. Bu idari yapılanma ise İngiliz Kabinesine üye olan sömürge sekreteri sıfatıyla İngiliz Sömürge Bürosu'na kayıtlı valiler tarafından idare edilmiştir (Khapoya, 2012, s. 118). Yerlilerden oluşan idari kadronun/yapılanmanın başında ise yine yerlilerden seçilen bir şef bulunmuştur. Şef seçimi de yerli halkın kendi geleneksel yöntemleri dikkate alınarak uygulanmış ve yine geleneksel yöntemlerine uygun bir demokratik konsey oluşturularak bölgede denetimli-dolaylı yönetim sisteminin yerleştirilmesine özen gösterilmiştir. Ancak seçilen şef her ne kadar yerliler tarafından seçilmiş olsa da İngiltere'nin siyasi ve iktisadi çıkarlarına ters düşen faaliyetlerde bulunduğu takdirde sömürge yönetimi

⁹ Rodezya ismi daha sonra Kuzey Rodezya (Zambiya) ve Güney Rodezya (Zimbabve) ile Nyasaland (Malavi) birleştirilerek 'Rodezya-Nyasaland Federasyonu' olmuştur.

¹⁰ ___ *The British South Africa Company: Historical Catalogue & Souvenir of Rhodesia, Empire Exhibition, Johannesburg*, 936-37, <http://bsac.greatnorthroad.org/bsac.pdf>. (Erişim Tarihi: 20.09.2024).

tarafından bu duruma müdahale edilebilmiş ve yeniden bir seçim yapılmasına karar verilebilmiştir (Crowder, 1964, s. 197-200).

İngiliz sömürge memurlarının sömürge bölgelerinde uzun süre bulunma ve yerli dili öğrenme zorunlulukları vardı. Aynı zamanda İngilizler Afrikalılara, özellikle de merkezi sömürge yönetimi memurları seviyesinde eğitim verilmesi için çabalamış, bir Avrupalı Afrikalı sınıfının kurulması için cesaretlendirmiştir (Crowder, 1964, s. 205). İngilizler tarafından yapılan bu teşvik İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra İngiliz sömürgeciliğine karşı bir bağımsızlık mücadelesine dönüşmüştür. Sömürge yönetiminde istihdam edilmek için eğitilen Afrikalı bu bireyler de bu bağımsızlık mücadelesinin öncüleri olmuştur (Oran, 1997, s. 115).

Denetimli-dolaylı yönetim sistemi, İngiltere'nin Afrika'da uzun vadede yer almasına olanak tanımıştır. Zira sistemin mümkün olan her yerde Afrika yönetim sistemleriyle harmanlanması ise İngiltere'nin kıtada yer alması açısından hem önemli bir süreç olmuş hem de maddi avantajlar sağlamıştır. Çünkü bu sistemle tüm işleyiş sadece İngiltere'ye yüklenmemiştir hem yönetim yükünün az olmasına hem de az maliyetle yönetimin içinde ve kıtada yer almasına fırsat vermiştir. Daha da önemlisi ise İngiltere misyonlarının yerli halk nezdinde sosyokültürel bir fetih ya da işgal olmadığı izleniminin verilmesini sağlamış, bu yönüyle de adım adım sömürdükleri bölgelerin moderniteye doğru gitmelerinin yolunu açan bir sistemin oluşmasını ve kendi sömürge yönetimlerini genişletmede başarılı bir strateji izledikleri görülmüştür. Zira 19. yüzyılda çok iyi işleyen bu sistem 20. yüzyılın başlarından itibaren bilhassa Birinci Dünya Savaşı'nın ortaya çıkmasıyla birlikte giderek etkisi azalmış ve İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra başlayan sömürgelelerde bağımsızlık hareketleri süreciyle de yerini emperyalizm olgusuna bırakmıştır (Gilbert-Reynolds, 2016, s. 489).

Sonuç

Sömürgeciliğin yoğun bir şekilde etkisini gösterdiği yüzyıllardan biri 19. yüzyıldır. Bu yüzyılın sonlarında toplanan Berlin Batı Afrika Konferansı, önce Afrika kıtasının coğrafyasını sonra kıta üzerinde yaşayan halkların sosyokültürel değerlerini ve ekopolitik sistemlerini olumsuz bir şekilde derinden etkilemiştir. Söz konusu konferansta yer alan sömürgeci güçlerin neredeyse tümü kendilerine pay edilen alanları ya hiç görmemişlerdir ya da bildikleri halde hiç ayak basmamışlardır. Bu bölgelerde hangi etnik kökenden halkların yaşadıklarını, hangi yerel veya kutsal dine inandıklarını, ne gibi gelenek ve göreneklere sahip olduklarını bilmeden bu bölgelerin sahipleri olmuşlardır. Bu bilinmezlik doğrultusunda başlatılan sömürgecilik faaliyetlerinin sonuçları da Afrikalılar açısından çok ağır olmuştur.

Sömürgeci güçler konferansta imzaladıkları anlaşmalarla sınırları diledikleri gibi değiştirmişler ve kendilerinin 'böl ve yönet' politikasına uygun bir duruma getirmişlerdir. Bu süreçte dilleri ve dinleri birbiriyle farklı ve belki de savaş halinde olan uluslar, kabileler bir arada yaşamaya, dilleri ve dinleri aynı olanlar ise ayrı yaşamaya zorlanmıştır. Sokoto Devleti'nin olduğu bölge ile bu devletin güneyinde yer alan sınırlar, o dönem İngiliz ordusunda görevli Lugard tarafından denetimli-dolaylı yönetim sistemi uyarınca birleştirilme süreci başarılı bir şekilde gerçekleştirilmiştir. Birleştirilen bu topraklara Lugard'ın, gazeteci eşi Lady Lugard Nijerya ismini vermiştir. Yeni kurulan Nijerya'nın kuzey bölgesinde dini olarak çoğunluğunu Müslümanlar oluştururken güney bölgesinde ise daha çok Hristiyanlar ve yerel dinlere inanan toplumlar oluşturmuştur. Etnik olarak ise Nijerya sınırlarında iki yüzden fazla etnik kökenli topluluk oluşmuş oluyordu. Hem dini hem de etnik kökeni dikkate alınmayan toplulukların tek bir çatı altında daha önce hiç duymadıkları ve görmedikleri yabancı kültürlerle bir arada yaşamaya zorlanmıştır. Bu durum aslında sömürgeciliğin örtülü bir "soykırım" stratejisini oluşturduğu ileri sürülebilir. Nijerya özelinden hareketle Afrika'nın neredeyse tüm devletlerinde bu durum söz konusudur.

İngiltere'nin denetimli-dolaylı yönetim stratejisinde idari, adli ve askeri yapılar oluşturulurken, bir arada yaşamaya zorlanan kabilelerin bazılarında iktidardan pay verilirken diğerleri tamamen dışlanmıştır. İktidar ve kaynak paylaşımındaki bu adaletsizlik ve ayrımcılık sadece sömürgeci güçler ve yerliler arasında değil; aynı zamanda yerliler arasında da anlaşmazlıkların ve çatışmaların çıkmasına neden olmuştur. İngiltere, dini ve kabile kimliklerini ön plana çıkararak ülke içindeki halkların sömürge yönetimine karşı birleşmelerini engellemeye çalışmıştır. Başka bir ifadeyle 'böl ve yönet' stratejisi ile sömürge halklarını dindirmeyi, parçalamayı ve kendine muhtaç etmeyi sağlamıştır.

İngiliz sömürgelelerdeki bu kabilecilik anlayışı, bağımsızlıklarından sonra bile Afrika devletlerinin siyasi, sosyokültürel ve ekonomik hayatını şekillendiren en önemli ideolojydü. Bağımsızlığı destekleyen siyasi partiler ve bağımsızlıktan sonra yeni devleti yönetmek için öne çıkan siyasi kadronun geneli belirli bir ırk ya da kabilenin temsilcisi oldu. Bu da birleşmiş bir ulus bilincinin önündeki en büyük engel olarak varlığını hala devam ettirmektedir. Günümüze taşınan bu anlayış, kabileler arası çatışmalar, iç savaş ve kimi yerlerde soykırıma varan faaliyetlerin gerçekleşmesinin en önemli sebebidir.

Yazar Katkıları: Fikir-C.D.; Tasarım- C.D.; Denetleme- C.D.; Kaynaklar- C.D.; Veri Toplanması ve/veya İşlemesi- C.D.; Analiz ve/ veya Yorum- C.D.; Literatür Taraması- C.D.; Yazıyı Yazan- C.D.; Eleştirel İnceleme- C.D.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazar, çıkar çatışması olmadığını beyan etmiştir.

Finansal Destek: Yazar, bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Author Contributions: Concept - C.D.; Design- C.D.; Supervision- C.D.; Resources- C.D.; Data Collection and/or Processing- C.D.; Analysis and/or Interpretation- C.D.; Literature Search- C.D.; Writing Manuscript- C.D.; Critical Review- C.D.; Other- C.D.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The author have no conflicts of interest to declare.

Financial Disclosure: The author declared that this study has received no financial support.

Kaynaklar

- Akalın, D., & Çelik, C. (2003). XIX. yüzyılda Doğu Akdeniz’de İngiliz-Fransız rekabeti ve Osmanlı Devleti. *Turkish Studies International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 7(3), 21–45.
- Akalın, D. (2017). İngiltere’nin Imperial British East Africa Company’dan Uganda’yı alması ve Osmanlı Devleti’nin bölgeye bakışı (1887-1894). *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 36(62), 133–172.
- Apata, Z. O. (1990). Lugard and the creation of provincial administration in Northern Nigeria 1900–1918. *African Study Monographs*, 11(3), 143–152.
- Arnold, D. (1995). *Coğrafi keşifler tarihi* (O. Bahadır, Çev.). Alan Yayıncılık.
- Ataöv, T. (2010). *Emperyalizmin Afrika sömürüsü*. İleri Yayınları.
- Başkaya, F. (2010). *Sömürgecilik, emperyalizm, küreselleşme*. Maki Basın Yayınları.
- Betts, R. F., & Asiwaju, M. (1985). Methods and institutions of European domination. In A. Adu Boahen (Ed.), *General history of Africa VII: Africa under colonial domination 1880–1935* (pp. 312–345). UNESCO Publishing.
- Buchanan, D. S. (1997). *The British invasion of Egypt and the political press, 1882* (Unpublished Master’s thesis). University of Texas Tech.
- Burbank, J., & Cooper, F. (2011). *İmparatorluklar tarihi: Farklılıkların yönetimi ve egemenlik* (A. A. Çağlayan, Çev.). İnkılap Kitabevi.
- Chomsky, N. (2001). *Sömürgecilikten küreselleşmeye* (M. E. Sakınç, Çev.). Ütopya Yayınevi.
- Crowder, M. (1964). Indirect rule—French and British style. *Africa*, 34(3), 197–205. <https://doi.org/10.2307/1158021>
- Daban, C. (2017). *Dekolonizasyon süreci ve sonrası Afrika*. Açılım Kitabevi.
- Devisse, J., & Labib, S. (1984). Africa in inter-continental relations. In D. T. Niane (Ed.), *General history of Africa IV: Africa from the twelfth to the sixteenth century* (pp. 346–389). UNESCO Publishing.
- Easterly, W. (2000). *The white man’s burden*. The Penguins Press.
- Ferro, M. (2011). *Sömürgecilik tarihi: Fetihlerden bağımsızlığa, 13. yüzyıl–20. yüzyıl* (M. Cedden, Çev.). İmge Kitabevi.
- Gerring, J., Ziblatt, D., Van Gorp, J., & Arévalo, J. (2011). An institutional theory of direct and indirect rule. *World Politics*, 63(3), 377–433. <https://doi.org/10.1017/S0043887111000104>
- Gilbert, E., & Reynolds, J. T. (2016). *Dünya tarihinde Afrika: Tarihöncesinden günümüze* (A. Demirkaya, Çev.). Küre Yayınları.
- Gueye, M., & Boahen, A. A. (1985). African initiatives and resistance in West Africa, 1880–1914. In A. Adu Boahen (Ed.), *General history of Africa VII: Africa under colonial domination 1880–1935* (pp. 214–261). UNESCO Publishing.
- Hazar, N. (2009). *Uluslararası politika ve uygarlıklar*. USAK Yayınları.
- Johnston, H. A. S. (2008). *Nijerya’da etnik ve dini çatışma* (K. Özköse, Çev.). Ensar Yayınları.
- Kaniki, M. H. Y. (1985). The colonial economy: The former British zones. In A. Adu Boahen (Ed.), *General history of Africa VII: Africa under colonial domination 1880–1935* (pp. 179–212). UNESCO Publishing.
- Khapoya, V. B. (2012). Colonialism and the Africa experience. In *Africa Experience*. https://catalogue.pearsoned.ca/assets/hip/us/hip_us_pearsonhighered/samplechapter/0205851711.pdf
- Loomba, A. (1998). *Kolonyalizm–Postkolonyalizm* (M. Küçük, Çev.). Ayrıntı Yayınları.
- Luraghi, R. (2000). *Sömürgecilik tarihi* (H. İnal, Çev.). E Yayınları.
- Magdoff, H. (2005). *Sömürgesiz emperyalizm* (Ç. Çıdanlı, Çev.). Devin Yayınları.
- Magdoff, H. (2006). *Sömürgecilikten günümüze emperyalizm* (E. Usta, Çev.). Kalkedon Yayınları.
- Mazrui, A. A. (1993). Introduction. In A. A. Mazrui & C. Wondji (Eds.), *General history of Africa VIII: Africa since 1935* (pp. 1–8). UNESCO Publishing.
- Memmi, A. (2014). *Sömürgecinin ve sömürgeleştirilenin portresi* (Ş. Süer, Çev.). Versus Kitap Yayınları.
- Oran, B. (1997). *Az gelişmiş ülke milliyetçiliği: Kara Afrika modeli*. Bilgi Yayınevi.
- Özdağ, A. (2017). Doğu Afrika’da İngiliz emperyalizmi: İngiltere’nin Sudan’ı işgali (1896–1898). *OTAM Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, 42, 117–148.
- Özköse, K. (2004). *Sufi davet’ten devlete: Osman B. Fudi ve Sokoto Halifeligi*. Gelenek Yayıncılık.
- Park, M. (2017). *Afrika’nın derinliğine yolculuk: 1795–1797* (H. Birsal, Çev.). IQ Kültür Sanat Yayıncılık.
- Petitjean, P. (2005). Science and the “civilizing mission”: France and the colonial enterprise. In B. Stutchey (Ed.), *Science across the European empires: 1800–1950* (pp. 45–67). Oxford University Press.
- Roberts, J. M. (2014). *Kısa dünya tarihi* (M. T. Akad, Çev.). İnkılap Kitabevi.
- Rodney, W. (2013). *Avrupa Afrika’yı nasıl geri bıraktı* (H. Osmanağaoğlu, Çev.). Dipnot Yayınları.
- Sanders, J. (1979). The expansion of the Fante and the emergence of Asante in the eighteenth century. *The Journal of African History*, 20(3), 349–364. <https://doi.org/10.1017/S0021853700017357>

- Sylvester, O. A., & Okpanachi, A. I. (2014). Decolonization in Africa and Pan-Africanism. *Yönetim Bilimleri Dergisi*, 12(23), 7–31.
- Tamçelik, S. (2017). İngiltere'nin Afrika politikası. In H. Çomak et al. (Eds.), *Afrika politikası: 21. yüzyılda güvenlik, refah ve demokrasi arayışı* (pp. 57–75). Beta Yayınları.
- Temizsu, H. (2023). İngiliz emperyalizmini tarihsel bağlamda yeniden düşünmek. *Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 25, 29–46. <https://doi.org/10.29029/busbed.1123911>
- Topuz, H. (1971). *Kara Afrika: Bir kıtanın dünü, bugünü ve yarını*. Milliyet Yayınları.
- Voll, J. (1979). The Sudanese Mahdi: Frontier fundamentalist. *International Journal of Middle East Studies*, 10(2), 145–166. <https://www.jstor.org/stable/162124>
- Watts, C. P. (2007). Pax Britannica. In C. C. Hodge (Ed.), *Encyclopaedia of the Age of Imperialism 1800–1914* (Vol. 2, pp. 423–430). Greenwood Press.
- Williams, E. (2014). *Kapitalizm ve kölelik* (A. Tarar, Çev.). Dipnot Yayınları.
- Woodruff, W. (2002). *Modern dünya tarihi* (H. & A. Vardar, Çev.). Pozitif Yayınları.
- Ki-Zerbo, J. (1981). General introduction. In J. Ki-Zerbo (Ed.), *General history of Africa I: Methodology and African prehistory* (pp. 1–18). UNESCO Publishing.
- The British South Africa Company. (1936–1937). *Historical catalogue & souvenir of Rhodesia: Empire exhibition*. <http://bsac.greatnorthroad.org/bsac.pdf>

Extended Abstract

The study entitled 'The Role of England in 19th Century Colonial Activities: The Case of the African Continent' focuses mainly on England's colonial activities and policies on the African continent. England's interest in the continent began to be institutionalized first through explorers and then through both missionaries and concession companies. The role and influence of explorers in the spread of England's colonialism initiated on the continent has been great. The explorers, who spent their lives researching the cultures and geographies of unfamiliar lands outside their own countries and the societies living in these lands, reported these researches to the governments of their own countries. In this situation, it was observed that England expanded its colonial activities and tried to enter the interior of the continent. Of course, Britain did not begin its colonial activities with only explorers, missionaries and concession companies, but it was through these three groups that it was able to expand its colonial activities. The main purpose of Britain's colonial activities was both to gain territory outside its borders and to have colonies, and to gain valuable raw material resources within the borders it colonized. It aimed to become an economically strong empire by moving the resources obtained to the Centre of England and to prove that it was a strong empire in the colonial race. The scope of the study is limited to the 19th century. The reason for limiting it to this century is that it was a century in which British colonialism was at its height. As a matter of fact, 19th-century England's colonialism history has been called 'the empire on which the sun does not set'. However, while researching this century, the study was not limited to this century in a narrow sense. It has also written the historical background of 19th century colonialism. A qualitative method was used to write the study. Mainly articles, books, internet sources, and book chapters were utilized. The method of England colonialism, which is the focus of this study, has also been highlighted. The method followed by England in the field of colonialism: It has been determined that first applied a 'controlled-indirect management system' and then a 'direct intervention management system' and a 'divide and rule' strategy with the notes of explorers, the activities of missionaries, and the assets of concessionary companies. England's colonialism policy in Africa was more developmental and moderate compared to other colonizers. Although a moderate policy was followed, this does not justify England's colonialism. France recognized the peoples of its colonial territories as French citizens without discrimination. It therefore ensured that they had the rights of French citizens. However, in the sociocultural context, it followed a strict policy of interfering in the religion, language and living spaces of the colonial peoples. The aim was to bring almost all of the colonies' natural resources to France, leaving the people financially poor and deprived of products and raw materials. The Belgian policy in the Congo will never be forgotten. The extent to which their policies in the Congo and Rwanda were genocide is well known. Germany, which was in Africa for a very short time, also had a strict colonialism policy. It has played a role in the division of the peoples by making them offend each other and fueling conflicts and fights between tribes. The most brutal and bloody acts were seen in Portuguese colonialism policies. It carried out negative activities such as leaving the colonial peoples uneducated, taking away all underground and above-ground resources in the colonies until they were destroyed, and implementing a strict dictatorship system. In short, the colonialism policy implemented by England also caused serious damage to Africa and its peoples; however, it carried out a more moderate policy compared to other colonialists.